

<https://doi.org/10.62837/2024.3.53>

F.ü.f.d. **MEHMAN QARAXAN oğlu ƏLİYEV**
AMEA-nın Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi
mehmanqaraxanoglu23@gmail.com

**MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ NƏSRİ AZƏRBAYCAN XALQ
CUMHURİYYƏTİ DƏYƏRLƏRİNƏ QAYIDIŞ KONTEKSTİNDƏ
(M.Ə.RƏSULZADƏ İRSİ ÜZƏRİNDƏN)**

XÜLASƏ

Məqalədə ikinci dəfə bərpa etdiyimiz müstəqilliyimizdən sonrakı dövə milləti kimlik və özünüdərk kimi səciyələndirilən nəsrimizdə gedən keyfiyyət dəyişikliklərinə Cümhuriyyətin əsas qurucusu və ideoloqlarından biri olan Məmməd Əmin Rəsulzadə irsi üzərindən diqqət yetirilir, milləti birliyimizə, türkçülüyə, adət-ənənələrimizə və intiqam hissinə onun baxış bucağından nəzər yetirilir, türkçülüyə Nizami prizmasından baxılaraq həmin sözün “hünər”, “qəhrəmanlıq” anlayışları ilə sinonimlyi göstərilir. Xalqımızın dəyərlər sistemində özünəməxsus yeri olan birlik, həmrəylik və sərbəstlik bayramı Novruza da M.Ə.Rəsulzadənin fərqli münasibət bildirməsi fikri ortaya qoyulur. Həm də diqqətə çatdırılır ki, M.Ə.Rəsulzadə xalqımızın genetik yaddaşında arxetip kimi yaşayan intiqam hissinə də yeni prizmadan baxır və onu “tarixin ən mühüm əməllərindən biri” sayır. Erməni faşizminə qarşı apardığımız qisas əməliyyatları fonunda bu fikrin nə qədər aktual olduğu açıq-aydın görünür. Məqalədə “Əsrimizin Siyavuşu” əsəri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk postmodernist bir mətn kimi şərh olunur.

Açar sözlər: Müstəqillik, M.Ə.Rəsulzadə, türkçülük, özünüdərk, postmodernist

Mehman Aliyev Garakhan oghlu

**THE PROSE OF THE INDEPENDENCE PERIOD IN THE CONTEXT OF
THE RETURN TO AZERBAIJANI FOLK VALUES (BASED ON THE
LEGACY OF M.A. RASULZADEH)**

ABSTRACT

The article focuses on the qualitative changes in our prose characterized as national identity and self-awareness in the period after our independence, which we restored for the second time, through the legacy of Mammad Amin Rasulzadeh, one of the main founders and ideologies of the Republic, and looks at our national unity, Turkicness, traditions and sense of revenge from his point of view. Looking at Turkism from Nizami's perspective, that word is synonymous with the concepts of "skill" and "heroism". M.A. Rasulzadeh's different attitude towards Nowruz, the holiday of unity, solidarity and freedom, which has a special place in the system of values of our people, is presented. It should also be noted that M.A. Rasulzadeh

looks at the feeling of revenge, which lives as an archetype in the genetic memory of our people, from a new perspective and considers it "one of the most important acts of history". It is obvious how relevant this idea is against the background of our revenge operations against Armenian fascism. In the article, the work "Siyavush of our Century" is interpreted as the first postmodernist text in Azerbaijani literary studies.

Key words: Independence, M.A. Rasulzadeh, Turkism, self-awareness, postmodernist

Мехман Алиев Гарахан-оглы
ПРОЗА ПЕРИОДА НАШЕЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В КОНТЕКСТЕ
ВОЗВРАТА К ЦЕННОСТЯМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАРОДНОЙ
РЕСПУБЛИКИ (О НАСЛЕДИИ М.А.РАСУЛЗАДЕ)
РЕЗЮМЕ

В статье основное внимание уделяется качественным изменениям в нашей прозе, характеризуемым как национальная идентичность и самосознание в период после обретения независимости, которые мы восстановили во второй раз, благодаря наследию Мамеда Амина Расулзаде, одного из главных основателей и идеологов Республики, и взгляд на наше национальное единство, тюркство, традиции и чувство мести с его точки зрения. Глядя на тюркство с точки зрения Низами, это слово является синонимом понятий «мастерство, храбрость» и «героизм». Представлено иное отношение М.А.Расулзаде к Новрузу – празднику единства, солидарности и свободы, занимающему особое место в системе ценностей нашего народа. Следует также отметить, что М.А.Расулзаде по-новому смотрит на чувство мести, живущее как архетип в генетической памяти нашего народа, и считает его «одним из важнейших действий истории». Очевидно, насколько актуальна эта идея на фоне наших операций реванша против армянского фашизма. В статье произведение «Асримизин Сиявушу» (Сиявуш нашего века) трактуется как первый постмодернистский текст в азербайджанском литературоведении.

Ключевые слова: Независимость, М.А. Расулзаде, тюркство, самосознание, постмодернист.

Azərbaycan xalqının canı, qanı bahasına əldə olunmuş müstəqilliyinin əks-sədası ilk növbədə milli-mənəvi dəyərlərlə bəşəri ideyaların sintezindən yaranmış ədəbiyyatdan daha tez eşidilir. Lokal və qlobal müstəvidə baş verən proseslərə zamanında reaksiya verən söz sənəti bu cəhətdən incəsənətin heç bir növü ilə müqayisə edilə bilməz. Bu fikri qətiyyətlə söyləməyimizin əsas səbəbi isə hər şeyin başlanğıcında sözün durduğunu israrla söyləyən səmavi kitablara istinad etməyimizdir: “1. Öncə Tanrı göyü və yeri yaratdı. 3. Tanrı buyurdu: “İşıq olsun!” İşıq oldu. 5. Tanrı işığı “gündüz, qaranlığı “gecə” adlandırdı.” [1, 3] Söz təkcə nəyinsə hazır şəkli deyildir, həm də mahiyyətdir, öz canına epoxal təlatüm və çalxantıları hopduran dipdiri bir varlıqdır. Əgər sözü ictimai-siyasi “yük”dən ayrı tutsaq, o, sadəcə, özü özünə izafi bir yükə çevrilər və bu da onun sonu olacaq. Amma

nə yaxşı ki, bu cür “son”, ümumiyyətlə, mövcud deyildir. Fikrimizin sübutu üçün ikinci dəfə müstəqillik əldə etdiyimiz dövrdən – 1991-ci ildən və ya çağımızdan cəmi on səkkiz ay yaşayıb rus-bolşevik rejimi və onun əlində tarixən alətə çevrilən erməni-daşnak birlikləri tərəfindən qəddarcasına süquta uğradılan Cümhuriyyət dövrünə, onun ədəbiyyatına, demokratik fikirli şəxslərin xatirə və düşüncələrinə kiçik bir ekskus eləmək kifayətdir. Amma bunu küll halında etmək imkanımız xaricindədir. Ona görə də konkret olaraq müstəqillik dövrü nəsrimizə istiqlal hərəkatının ideoluqu və lideri Məmməd Əmin Rəsulzadə irsi üzərindən boylanıb müəyyən paralellər aparmaq istəyirik.

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyimiz bərpa olunduqdan sonra daxili və xarici siyasətdə bir çox həlli vacib olan məsələlər yenidən gündəmə gəldi. Beynəlxalq münasibərlərdə xeyli sayda boşluqlar vardı. Hadisələrə konseptual yanaşmalar yox dərəcəsinə idi. Xarici təxribatçıların əlində siyasi köləyə çevrilən “sapı özümüzədən olan baltalar” bəzən özləri də hiss eləmədən milli özünüdərk və qayıdış yolunda maneəyə çevrilirdilər. Belə kritik məqamda xilaskarlıq missiyası Ulu Öndərin çiyinlərinə düşdü: “1993-cü ilin may-iyununda hökumət böhranının son dərəcə gəskinləşməsi ilə ölkədə vətəndaş müharibəsinin baş verməsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yarandıqda Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevi hakimiyyətə gətirilməsi tələbi ilə ayağa qalxdı. Azərbaycanın o zamankı rəhbərləri Heydər Əliyevi rəsmən Bakıya dəvət etməyə məcbur oldular.” [2, 8]

Müstəqillik dövrü nəsrə ilk növbədə milli kimlik, özünüdərk və özünütanımanın yeni mərhələsi kimi diqqətçəkicidir. O dövrdə yazılan nəsr nümunələrinin əksəriyyətinin adları da dağılmaqda olan imperiyanın eskizlərini xatırladır. Sabir Əhmədlinin “Kütlə”, Məmməd Orucun “Köçürmə”, Arif Abdullazadənin “Qanlı yaddaş”, Əli Əmirinin “Meydan”, “Ölü doğan şəhər”, Aqıl Abbasın “Dolu” romanlarında forma və məzmununu sürətlə dəyişən ictimai-siyasi hadisələr realistcəsinə təsvir olunur. Həmin romanlarda Qarabağ tarixi-coğrafi bir ad kimi deyil, həm də milli-genetik yaddaşa qayıdış faktı kimi təzahür edir.

O vaxtlar dəbdə olan bir fikir tez-tez eşidilirdi: “Tarix təkrarlanır.” Əslində, bu cümlə Cümhuriyyət dövrünə qayıdışı simvollaşdırırdı. Çünki o zamanlar da qırmızı imperiya Şərqdə ilk demokratik respublikanı boğmaq üçün erməni-rus-daşnak birliyindən məkrə istifadə etmişdi. 1988-ci ildən başlanan milli-azadlıq hərəkatının tarıma çəkilmiş simlərini 1991-ci ilə çəkmək asan deyildi. Bəs sonra nə olacadı? Adıçəkilən əsərlərdə bu sualın tam cavabı yox idi. Müəlliflərin məqsədi hadisələri real müstəvidə təsvir etmək idi. Qarşıda isə uzun və qaranlıq bir tunel var idi. Məhz həmin qaranlıq keçidi işıqlandıra bilən nəzəri-ideya baza rolunu Cümhuriyyət qurucularının siyasi-elmi-publisistik araşdırmaları və onların başında duran milli-istiqlal s Məmməd Əmin Rəsulzadənin irsi ola bilərdi. O Rəsulzadə ki, üzünü gələcəyə, bizə tutub haray çəkirdi: “Qanlı çar istibdadının yerini bu dəfə ondan daha qanlı bolşevik istibdadı tutdu. Bala azadlıq istiqlalımız qızıl istilaçıların ayaqları altında əzildi. Müqavimət edən məmləkətdə qan gövdəyə çıxdı. Bundan bir ay əvvəl 28 Apreldə sovet propaqandaçıları (təbliğatçıları) bu qanlı istila hərəkatını sizə azadlıq və istiqlal hadisəsi kimi göstərdilər. Sizdə sizə dünyanın ən azad və

demokrat rejimi kimi qələmə verilən sovet quruluşu işdə qəddar və ən yalançı bir istibdad rejimidir.” [3, 8]

Məmməd Əmin Rəsulzadənin siyasi uzaqgörənliklə söylədiyi yuxarıdakı analitik fikirlərini 1991-ci ildən sonrakı dövrə də aid etmək olar. Zahirən elə bir fikir formalaşdırıb siyasi dövriyyəyə buraxdılar ki, guya bolşevik-sovet idarəçiliyi altında olan xalqlar həbsxanadan qurtuldular, guya “xalqlar həbsxanası” divarları çöküb yerlə-yeksan oldu. Əsl həqiqətdə isə qorxu olan yerdə azadlıqdan söhbət gedə bilməz. Rusiya xofu bu gün də kabus kimi müstəqillik əldə etmiş xalqların başı üzərində dolaşır. İstila maşını bir an belə sönməyib. İmperiya qorxusunun xalqların və ayrı-ayrılıqda fərdlərin taleyinə, mənəvi-psixoloji dünyasına necə ağır travmatik zərbə vurmasını nəsrimiz zamanında göstərməliydi. Hər işdə olduğu kimi burada da xeyli gecikməli olduq.

XX əsr ingilis ədəbiyyatının öncüllərindən biri Corc Oruell 1943-cü ildə yazdığı “Heyvanıstan” əsərində Stalini donuza (Yeri gəlmişkən, Mirzə Cəlil Corc Oruelldən xeyli əvvəl avtoritarizm və totalitarizm “perfomansları”nı anlamayanları ucdantutma “danabaş” adlandırır) bənzəndə “xalq içərisi”ndən çıxan intellektual danabaşlar bütün güc və enerjisini milli-tarixi yaddaşımızın qapadılmasına yönəlik “parlaq” əsərlərin yazılmasına sərf edirdilər. Əvəzində “böyük qardaş”dan pay gözləyirdilər.

Danabaşlaşma nədir və insan nə zaman danabaşa çevrilir?! Yaşadığı məkanda - ölkədə ictimai-siyasi proseslərin mahiyyətini başa düşmədən necə olursa-olsun hakimiyyətə can atan, itirdiklərini ləyaqətsizcəsinə hesaba almayıb, “xidmətləri” müqabilində guya istədiyini qoparıb “alan”, xarici qüvvələrin əlində siyasi bir alətə və ya köləyə çevrilən, lakin tutduğu mövqə xətrinə bunu özünə şərəf və xoşbəxtlik sayan Xudayar və Qurbanəli bəylər, Vəli və Nəzərəli xanlar əsl danabaş idilər.

Zorla cəlb olunduğumuz Qarabağ müharibəsi milli özünüdərk prosesini sürətləndirdi. Millət sanki yenidən doğuldu. Ədəbiyyat da bu prosesdən öz “payı”nı götürüb keyfiyyət baxımından yeniləşdi. Nəsrə Qarabağ mövzusu, milli azadlıq ab-havası, sosial mövzulara nüfuz etmədə mütəhərriklik, tükçülük ideyası, bəzi məqamlarda isə dekadens ruh dominantlıq təşkil etməyə başladı.

Hələ də tükçülüğü əski türk coğrafiyasına, dil ailəsi və mədəniyyətinə qayıdış kimi səciyyələndirmək istəyənlər vardır. Bu, məsələnin zahiri tərəfidir. Məmməd Əmin Rəsulzadə tükçülük anlayışına dahi Nizaminin planetar məştabından baxır və həmin baxışı təqdir edir: “Məcəzlarla işlənmiş Nizami üslubunda türklük qüvvət və qəhrəmanlıq simvoludur.” [4, 209] Biz bu qənaətdəyik ki, böyük ictimai-siyasi xadim, filosof, dilçi, ədəbiyyatşünas alim, tənqidçi Məmməd Əmin Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” kitabını yeni elmi rakurslardan təhlilə cəlb etmədən Nizami dünyasına səyahət yarımçıq olacaq. Müəllif avtoritar sistemlərin ideoloji basqıları altında olsa da, kosmopolitizmdən uzaq, mədəni-tarixi yaddaşın çağırışlarına uyğun çox ciddi bir elmi tədqiqat işi ortaya qoymuşdur. Məmməd Əmin Rəsulzadə Nizamini XII əsrdən yaşadığı əsrə çəkib gədirir və məhz özünə, millətinə, azadlığı ayaqlar altına atılan Vətəninə daha çox gərək olanları onda axtarıb tapır. Bu

məqamda istər-istəməz dahi Axundzadənin Füzuliyə münasibəti yada düşür. Görmək istədiklərini; sisteməlik ictimai-sosial impulsları, qrafamənculuğa qarşı hiddəti, lokal və global problemlərin heç olmasa minimal formada qabardılmasını Füzulidə görməyəndə və başlıcası, əsrdaşlarının da onu kütləvi şəkildə təqlid etdiyini gördükdə Axundzadənin alternativ bir yolu qalmır, o, Füzuliyə “nazimi-ustad” deyib üstündən sükutla keçməyi üstün tutur, sənətkarlıq baxımından sənətinin boyuna yaxınlaşa bilməyən Qasım bəy Zakiri ondan üstün tutmağa məcbur qalır. Məmməd Əmin Rəsulzadə elmi dəlillərlə sübut edir ki, Nizamidən artıq tükçü olmaq qeyri-mümkündür, hətta şairin işlətdiyi məcazlar belə tük ruhu üstündə köklənib: “Türk sadəcə insan gözəlliyinin və insani gözəlliklərinin simvolu deyildir. Nizami təbiəti təsvir edərkən dəxi təşbəhlərdə “türk” isim və sifətini qullamaqdadır.” [4, 213]

Müstəqilliyimizi heç cür həzm edə bilməyən bədxah qonşularımız təkrarən Məmməd Əminin təbirincə desək, bala azadlıq istiqlalımızı ayaqlar altına salıb əzmək istəyirdilər. Elə bu zaman türkçülük sanki yatmış vulkanın altından bütün qandalları qırıb yenidən hayqırmağa başladı. Nəsrimiz də həmin hayqırıslara biganə qalmadı. Arxivlərin açılaraq xalqdan gizlədilmiş həqiqətlərin üzə çıxarılması, repressiya olunmuş yazıçılara qayıdış, yasaq edilmiş əsərlərin çapı, fikir adamlarının cəsarətlə təkmətdəli sovet ədəbiyyatından imtina edib rejimin həqiqətlərini yazıya alıb xalqa çatdırmaları sözügedən prosesin başlanğıcı oldu. Ümumən, müstəqillik dövründə bütün türkdilli xalqların ədəbiyyatında inqilabi dəyişikliklərin təməli qoyuldu, türk birliyi ideyası yenidən gündəmə gəldi. Bu birliyin tarixi köklərinə ədəbi-bədii-elmi səyahət etmək isə yazıçıların missiyasıdır.

Xalq yazıçısı Sabir Rüstəmxanlı “Göy Tanrı” romanında ezoterik keçidlərlə türk-mifoloji təfəkkürünün ən dərin qatlarına enib sivilisasiyanın bir-iki xalqın adına çıxılması tendesiyasını alt-üst edir. Sübut edir ki, əldə olunan və həmiyə bəlli olan mətnlərin ana qaynağında daha sirli mətnlər yatır. Sadəcə, bizim o mənbələrə enmək şanslarımız azdır. Bu fikrin orijinal bədii həllini Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” və “Unutmağa kimsə yox” romanlarında da görürük. Oxucuda belə bir fikir formalaşır ki, son deyilən bir nəsnə yoxdur, son dediyimiz də qədim, unudularaq mamır basmış bir tarixi labirintin başlanğıcı ola bilər. Romanda epos təfəkkürü ilə yazı təfəkkürü qarşılaşdırılır. Türk etnosunun mənşəyi haqqında müəllifin araşdırma xarakterli fikirləri romanı bir qədər də cazibəli edir, ona elmi-intellektual rəng qatır. Böyük türk Oljas Süleymanovun “Az-ya” kitabı ilə “Göy Tanrı” arasında anoloji oxşarlıqlar tapmaq çətin deyildir. Romanı oxuyarkən Məmməd Əmin Rəsulzadə türk varlığının genetik kodlarını niyə bu qədər israrla, usanmadan araşdırırdı? - sualına az da olsa cavab tapmaq olar. Elmi-nəzəri mənbələrə söykənib qətiyyətlə demək olar ki, Cümhuriyyətçilər qədər öz tarixi keçmişini, etnopsixologiyasını, mədəniyyətini, milli-mifoloji təfəkkürünün ən dərin laylarını sistemli şəkildə araşdıran ziyalılar nəslə olmayıb. Məmməd Əmin Rəsulzadənin Novruz bayramına münasibəti müstəvisində fikrimizi əsaslandırmaqla bunu sübut edə bilərik. Məlum olduğu kimi, hər bir xalqın taleyində elə dəyərlər toplusu olur ki, onlar bütövlükdə o xalqın yaşam simvoluna çevrilir. Həmin dəyər və rituallar toplusunu özündə ehtiva edən Novruz da belə bayramlardandır. Novruz Məmməd Əmin üçün adi bayram deyildi, həm də

doğma xalqının azadlıq, sərbəstlik, birlik hissələrinin müəyyən bir platformadan ifadəçisi idi. Bildiyimiz kimi, Novruzun ritual və ayinlər sistemi uşaqlıqdan ömrümüzün sonunacan bizi müşaiyət edir. Vətəndən uzaqlarda isə Novruz xatirələri nostolji bir ağrıya çevrilir. Tanınmış tarixçi alim, Məmməd Əminşünas Nəsiman Yaqumlu haqlı olaraq yazır: “O xoşbəxt günü indi ömrünün yetmişinci ilində ürək ağrısı ilə xatırlayır.” [5, 248] Sonra da Rəsulzadənin sitat gətirir. “Müstəqil Azərbaycan hökuməti zamanında Novruz milli bir bayram olaraq rəsmən qeyd olunurdu. O gün bütün millətlə bərabər dövlət müəssisələri də çalışmırdı. Hökumətə mərasim yapılarq ordunun keçid rəsmi icra olunurdu. Bu münasibətlə Azərbaycan Kültür Dərnəyinin tərtib etdiyi 21 mart tarixli toplantıda 1920-də icra olunan Novruz rəsmi keçidinin bir xatirəsi anıldı. ...Hürriyyət və istiqlal aşığı çağdaş azərbaycanlılar da günün Zöhhak rejimi, yəni “QPU” idarəsinin eyni zülm və təqibinə məruz qalır. Novruz bugünkü sovet əsiri Azərbaycanda dəxi məmnun günlərdəndir. Gözəl bir tətbiqi və təbii qurtuluş bayramı olduğu üçün Novruz mənəvilmişdir.” [5, 248]

Cümhuriyyət qurucusu qeyd edir ki, Novruz sovet əsirliyində olan Azərbaycanda yenə keçirilir, amma İran mifologiyasının ən zalım, qaniçən və qəddar obrazı olan Zöhhakın (sovet rejiminin – M.Ə) zülmü və KQB-nin təqibi altında. Bu da ixtiyar çağlarını yaşayan Rəsulzadənin ürəyini parçalayır.

Məmməd Əmin Rəsulzadənin “Əsrimizin Siyavuşu” əsəri Azərbaycan tənqidinin ilk postmodernist nümunəsidir – desək, yanılmazıq. Dövrünün ictimai-siyasi panoramasına Firdövs dastanının obyektivindən baxış, keçmişin indiyə gətirilməsi, intertekstuallıq, dünyanın mətnə çevirilməsi prosesi (çünki postmodernistlər dünyanın mətn olduğunu deyirlər), əski mədəniyyətlər cəvhərinin cəkilib yaşadığı epoxaya daşınma cəhdləri, özünəqədərki təhlil mexanizmini dəyişib ehkamları rəddetmə elementləri, qarışıq, sintetik mətnin yaradılması və buna uyğun çoxqatlı elmi, bədii-fəlsəfi dilin seçilməsi, bütün bunlar, posmodernizmə xas olan konseptual şərtlərdir ki, “Əsrimizin Siyavuşu”nda var və əsəri çox cazibədar edir. Müəllif yazır: “Siyavuşun ölümü ilə barışıq nöqtəsi yox olduğundan İran ilə Turan bir-birinə qarışdı. İntiqam haqdır və tarixin ən mühüm əməllərindən biridir. Siyavuşun intiqamı Əfrasiyabdan alındı.” [6, 48]

İntiqam hissənə tarixi-epoxal və qlobal müstəvidən baxmaqla Məmməd Əmin Rəsulzadə bizə pafosdan uzaq çox ciddi mesajlar verir. İntiqamın tarixin ən mühüm əməli kimi dəyərləndirilməsi faktı günümüzün reallıqları ilə uzlaşır. Hər dəfə erməni faşizmi qisas əməliyyatları ilə yerinə oturdulanda sanki “özünə gəlir”, bizimlə hansı dildə danışmağı “öyrənir.”

Bədii ədəbiyyatımızda intiqam hissənə daima fərqli bucaqlardan baxılıb. Müstəqillik dövrü nəsrimizin ən parlaq nümunələrindən olan “Sehrbazlar dərəsi” romanı da bu cəhətdən çox səciyyəvidir. Romanda gözəgörünməyən, lakin kütləvi qırğın silahlarından heç də geri qalmayan çox amansız bir hissən obrazı şəkilləndirilir: İntiqam hissənini! Yazıçı xəbərdarlıq edir: Biz, intiqam hissəninin fərdilikdən çıxıb kütləviləşdiyi qəddar bir dünyada yaşayırıq. Yaradılışın əvvəlində fərdlər bir-birindən intiqam alırdı, sonra qruplar, tayfalar (bizdə İç və Dış oğuzlar!)

bu çarəsiz xəstəliyə tutuldular. Bugün isə ölkələr, dövlətlər, hətta onların əmələ gətirdiyi birliklər intiqam hissi ilə alışıb-yanırlar. Karvanbaşı Allahverdi lap uşaqlıqdan bu hisslə zəhərlənib. Qoca qarı nənəsi: “- İntiqam almasan damdanbaca səni gəlib aparar” - deyib. Hər gün deyib, öləndə dili söz tutmayanda gözləri ilə deyib: “Sənin qatilin şahın özüdü.” Müəllif bütün bəşəriyyətə səslənir: “İntiqam deyib yaşamaq olmaz. Gücün çatmaz yaşamağa. Heç kəs heç kəsə cəza verə bilməz, cəzanı Allah verir.”

Ümumiyyətlə, intiqam hissini doğuran səbəblər çoxçeşidli olduğundan ədəbiyyatda ona münasibət də dualdır. Fərqlərdir bir əlamət kimi Şərq-Qərb “qarşıdurma”sına da rahat daxil ola bilər. Danimarka şahzadəsi Hamletlə Karvanbaşı arasında xeyli ortaq nöqtələr tapmaq olar. Fərq ondadır ki, Cəllad Məmmədqulunun ruhu oğlunu intiqamdan çəkəndirmək istəyir, atasının kölgəsi isə Hamleti intiqama səsləyir. Şərq islahedici, Qərb isə təhrikedicidir.

Psixoloqlar intiqam hissini insanı çox zaman ayaqda saxlamasını da dilə gətirirlər. Necə deyərlər, ona “aristokratik” bir görkəm verirlər. Amma... və lakin Şərq təfəkkürünün intiqamı “aşağılayıb” miskin bir səviyyəyə endirdiyi çağlar daha çox olub: “Sən də get vur onun atının bir gözünü çıxar.” Özü də bu hökmün xan tərəfindən çıxarıldığını biləndə adam dəhşətə gəlir (M.F.Axundzadə: “Hekayəti-vəzir xani-Lənkəran”)

1975-ci ildə fransız rejissoru Rober Enriko tərəfindən çəkilmiş "Köhnə tüfəng" filmində başını aşağı salıb öz sənəti ilə - cərrahlıqla məşğul olan həkim Dandyö həyat yoldaşı və qızının almanlar tərəfindən qətlə yetirildiyini biləndə sarsıntılar içərisində potensial bir qisasçıya çevrilir. Filosof Hamleti və insanlara həyat bəxş edən cərrahı qatilə çevirən intiqam hissini bəraət qazandırmaqdan başqa çarəmiz qalmır. Bu bəraət “Siçan tələsi”ndən (“Hamlet”) keçir. “Siçan tələsi” həm də Şekspirin öz qəhrəmanına verdiyi bəraət aktı, təmizlənmə, arınma, bir sözlə, simvolik “katarsis” məqamıdır.

Bir Şərq mütəfəkkiri kimi intiqam hissini Kamal Abdulla tamamilə fərqli rəqəsdən baxır. Romandan çıxan ədəbi-bədii məntiqə görə, bu hiss zəncirvari qəza kimidir - burada ölənlər və xəsarət alanların sayı daha çox olur, hətta bütöv bir xalq Yer üzündən silinə bilər. Görəsən, intiqam hissini vətənpərvərlik hissi ilə "səhv salıb" göz görə-görə öz xalqını ölümə, səfalətə, əbədi təcrid olunmaya aparan bədnam qonşularımızın “başbilənləri” - Rusiyanın və xarici dövlətlərin qulbəçələri bu romanı oxuyublarmı?!

Hissi-idraki qavramları, semiotik stixiyası, bədii-estetik tamlığı və başlıcası, genetik kodları ilə XX yüzilliyin ən böyük filosofu, “söz və fikir zadəganı” Hüseyin Cavidə mistik və ruhani tellərlə bağlı olan Kamal Abdulla “Sehrbazlar dərəsi”ndə sanki intiqamdan intiqam alır. Yazıçı oğlunun qatilini tanısa da, qisasçılıq hissini, kinə, qəzəbə qalib gəlib ona öz evində sığınacaq verən Səlima ananın (Hüseyin Cavidin “Ana” dramı) fenomenal varisi, ruh davamçısı kimi çıxış edir: “Get, gözüm görməsin! Uzaqlaş, dəf ol! Nə haqsızlıq etdinsə Allahdan bul!” (H.Cavid, “Ana”) “- Heç kəs heç kəsə cəza verə bilməz, cəzanı Allah verir.” (“Sehrbazlar dərəsi”)

Amma bütün hallarda, bugün dəyərlərin öz funksionallığını itirmiş dünyada baş verən hadisələr fonunda intiqam hissinə yanaşdıqda istər-istəməz Məmməd Əmin Rəsulzadəyə haqq qazandırmalı oluruq. Cümhuriyyət qurucusunun təfsirində “İntiqam haqdır və tarixin ən mühüm əməllərindən biridir.”

Məmməd Əmin Rəsulzadənin çoxistiqamətli və çoxyönlü irsi üzərindən müstəqillik dövrü nəsrimizə baxıb əldə olunan elmi konseptləri bütünlüklə balanslı bir hala gətirmək qeyri-mümkündür. Ona görə də bir məqalənin bizə verdiyi məhdud imkanlar daxilində sözügedən mövzuya diqqəti cəlb etməyə çalışdıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Tövrat. Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi. Bakı – 2021, 504 səh.
2. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı “Şərq-Qərb”, Bakı-2009, 248 səh+20 səh. şəkil
3. Yaqublu Nəsiman. Məmməd Əmin Rəsulzadə ensiklopediyası. Bakı-2013, 504 səh.
4. Rəsulzadə Məmməd Əmin. Azərbaycan şairi Nizami “Təknur” nəşriyyatı, Bakı – 2011, 520 səh.
5. Yaqublu Nəsiman. Məmməd Əmin Rəsulzadə. Gənclik, Bakı-1991, 308 səh.
6. Rəsulzadə Məmməd Əmin. Əsrimizin Siyavuşu. Qanun nəşriyyatı, Bakı-2019, 96 səh.

Rəyçi: Akademik Muxtar İmanov